
MIROSLAV ĐORĐEVIĆ

KLASNI KARAKTER BORBI OKO SRPSKOG KNJIŽEVNOG JEZIKA

Nacionalno pitanje i pitanje nacionalne afirmacije, nacionalnih prava i nacionalne ravnopravnosti — predstavljaju krupne sadržaje ekonomsko-društvenih i političko-ideoloških borbi od kraja XVIII veka do današnjih dana. Ti sadržaji razvijaju se nesmanjenim intenzitetom i značajem, prevazilazeći često u svojoj praktičnoj potvrdi ono što je dostignuto u njihovom naučnom sagledavanju i tumačenjima. Odatle potiče, kao što je to slučaj uvek kada je konkretno sagledavanje stvarnosti nepotpuno, — sklonost ka teoretisanju i teoretskim odgovorima na praktična pitanja, sklonost koja često ukazuje na to, da se još ne vlada u potpunosti istorijskim sadržajima nasleđenih pojmova.

U značajnu problematiku, u čije se rešavanje unose raznovrsne teorijske postavke i pretpostavke o uslovljenostima i zakonitostima, spada i pitanje o karakteru i sadržaju *nacionalnog* u različitim istorijskim epohama, periodima i etapama, s jedne, i u različitim naučnim aspektima, analizama i sintezama, s druge strane. Bilo bi to značajno dostignuće naučnih istraživanja, kada bi krupnim praktičnim ostvarenjima u procesu formiranja i razvitka nacija bili pridodati i odgovarajući istorijski prikazi. Ujedno, bila bi

to stvarna, konkretna osnova za dalju izgradnju i unapređenje teorije, osnova za punije otkrivanje savremenijih sadržaja istorijskih i teorijskih istraživanja.

Navedena, prilično široko izražena potreba, nije ovde predmet daljih analiza i argumentacije. Analiza koja se daje, skromnijih je razmera, a cilj joj je da pruži jedan primer odnosa određenih teorijskih definisanja i proučavanja odgovarajućih konkretnih, istorijskih manifestacija.

Primer je uzet iz jedne prividno uže oblasti delovanja i stvaralaštva — stvaranja i izgrađivanja književnog jezika. Ali, upravo stoga što se i na ovom užem i specifičnijem primeru mogu sagledati dejstva i izrazi širih odnosa, uticaja, potreba, aspiracija, — rezultati analize mogli bi doprineti uočavanju jednog od ključnih pitanja iz problematike *nacionalnog*: pitanja njegovog odnosa prema *etničkom*.

Povod ovim razmatranjima su česte identifikacije etničkog i nacionalnog, na koje verovatno navode određeni, specifični uslovi formiranja nacija na Balkanu. Jer, ti su uslovi podsticali istovremenu borbu za etnički identitet i integritet, i za nacionalno formiranje, uticali da se katkada zanemare razlike, različiti nivoi, različiti elementi i aspekti etničkog i nacionalnog, kao posebnih fenomena.

Postojanje posebnih fenomena etničkog i nacionalnog manifestuje se već u činjenici da je etničko formiranje pojava daleko ranija od nacionalnog formiranja; da te pojave deli upravo vreme između stvaranja dveju društvenih formacija, feudalne i buržoaske; da u nacionalnom formiranju etničko (pa i neki od elemenata koji nisu etničkog karaktera) dobija poseban značaj, koji se takođe može razumeti upravo kroz posebnost fenomena nacionalnog, kao osobene nadgradnje i novog pojavnog oblika etničkog zajedništva.

Predmet bližeg razmatranja ovde je *jezik* upravo iz tog razloga, što se on smatra za jedno od glavnih obeležja i naroda i nacije, pa je tome bilo blisko i shvatanje da između naroda i nacije (etničkog i nacionalnog) nema bitnije, suštinske razlike. Međutim, analiza jednog takvog elementa, koji je zajedničko obeležje i etničkog i nacionalnog, daje mogućnost da se, sa različitih aspekata zajedništva, sagleda i razlika između etničkog i nacionalnog, odnosno njen istorijski karakter.

U naslovu i podnaslovu ovih fragmenata, akcent analize borbi oko srpskog književnog jezika stav-

ljen je na njihov klasni karakter da bi se konkretnim razmatranjem nacionalnog i klasnog u pitanju jezika, ukazalo na različita svojstva ovog fenomena: jezika kao sredstva opštenja u etničkoj zajednici i pojedinim njenim društvenim slojevima, — i književnog jezika, kao sredstva nacionalne reprezentacije u smislu određene, vladajuće kulture.

Primer borbi oko srpskog književnog jezika pokazuje da navedene varijante ne proističu iz neke teoretske igre pojmovima. One su bi'e izrazi tako divergentnih stremljenja, da se morala voditi oštra borba oko toga koji će se jezik — ne samo u etničkom već i u klasnom smislu — uzeti za osnovu srpskog književnog jezika.

2.

U istoriji postanka i razvitka srpskog književnog jezika idejâ o književnom jeziku, borbi za određeni književni jezik, govorilo se o nekoliko karakterističnih etapa. Navodno, od staroslovenskog jezika srpske redakcije došlo se, spoljnim uticajima i potrebama do ruskoslovenskog, koji je prihvatila i zastupala pravoslavna crkva u Vojvodini. Tako je ometen „prirodni“ razvitak srpskog književnog jezika, koji se primećivao već u crkvenim propovedima Gavriila Venclovića. Posle njega, Dositej Obradović već traži da se piše prostim narodnim jezikom. To bi bila predig a stvarne reforme srpskog književnog jezika u delu Vuka Karadžića i njegovih sledbenika, kojim je osigurana pobeda narodnog jezika u književnosti, usavršena njegova književna primena. Tako se, navodno, srpski književni jezik razvio svojim „prirodnim“ putem iz narodnog jezika.

Međutim, ovakav pristup ima svoj metodološki nedostatak: formalna obeležja razvoja jezika (kao etničkog svojstva, koje se „prirodno“ razvija), uzeta su kao osnova obeležavanja etapa razvoja književnog jezika koji sa književnošću (i drugim ideološkim sadržajima) čini društvene pojave posebne vrste.

Pitanje o stvarnim etapama razvoja književnog jezika mora se postaviti polazeći od toga da razvoj jezika nije ni u kome slučaju isto što i razvoj književnog jezika. Novi književni jezik nastao je u borbi za uvođenje narodnog jezika u istorijski novu književnost. Prema tome, pitanje određenog pravca razvitka književnog jezika imalo je da se odluči na frontu borbe — koji

jezik uzeti kao književni, s obzirom na nove tekovine u razvoju same književnosti i njene društvene uloge.

Razlozi, dakle, zbog kojih se književni jezik počeo razvijati kao narodni, potiskujući ruskoslovenski i slavenosrpski, izvan su nekog „prirodnog“ razvitka jezika. Narod je govorio svojim jezikom i taj je jezik imao svoj razvojni put nezavisno od pitanja koje će se postaviti u određenoj epohi. — pitanja da li će on postati i književni jezik. Tek su određeni uslovi društvenog i političkog razvitka doveli do novog poleta književnosti, kroz borbu za književnost određenog karaktera u koju se uključila i borba oko jezika, izražavajući one iste tendencije koje su se manifestovale i u borbama oko književnosti: tendencije koje su bile deo ideoloških borbi građanstva u njegovom istorijskom usponu.

U uslovima delovanja novih društvenih pokreta i novih ideoloških stremljenja, ranije kulturno nasleđe, književno i jezičko, oblikovalo se prema potrebama koje nisu bile jedinstvene. Pokušaj održavanja ideološkog uticaja crkve povezuje se sa tendencijama u određivanju razvoja književnosti i književnog jezika, koji ne bi uzdrmao njen autoritet. Kod građanskih ideologa, borba za narodni jezik u književnosti, takođe je tesno povezana sa tendencijama same te književnosti. One upravo i opravdavaju potrebu unošenja narodnog jezika u književnost. Borba oko književnosti, njenog sadržaja, a s tim u vezi i oko književnog jezika, vodila se upravo oko toga kome pripada književnost i kome treba da služi u epohi koja je nastajala. Ona se javlja, dakle, kao deo borbe za kulturu, kao jedan vid društvene i političke afirmacije građanske klase.

Presudni podsticaj za stvaranje novog srpskog književnog jezika unošenjem narodnog jezika u književnost javio se, dakle, krajem XVIII veka u borbama za novu književnost, za novi ideološki sadržaj književnosti i njenu drukčiju ulogu u društvu.

Kako se u odnosu na tu činjenicu određuje pravo mesto ranijih pokušaja pisanja na narodnom jeziku?

Približavanje Gavriila Venclovića narodnom jeziku nije ujedno pokazivalo i neke revolucionarne tendencije u pogledu književnog jezika. On svojim radom uopšte nije dodirnuo suštinu pitanja kako se ono docnije postavljalo. Naprotiv, uvažavao je klasno dvojstvo jezika. Dela crkvenog karaktera (koja su ujedno glavna književ-

nost toga vremena) pisao je srpsko-slovenskim, a crkvene besede narodu — „dobrim slušaocima kmetovima i kmetским sinovima“ — narodnim jezikom. Upotreba narodnog jezika kod njega potekla je iz želje da narodu budu pristupačnije i razumljivije crkvene propovedi. Prema tome, njegovo delo nije po svome sadržaju vezano za stvarnu borbu za narodni jezik u srpskoj književnosti.

Međutim, kada se razvila borba za narodni jezik u književnosti, Venclovićev rad na polju upotrebe narodnog jezika mogao je biti značajna tradicija. Ona je ukazivala na izražajne mogućnosti unošenja narodnog jezika u književnost.

Borba za narodni jezik u književnosti nastaje, dakle, neposredno iz težnji da se on uvede u književnost, a ne iz priznavanja njegovog postojanja. Ta je borba istorijski nastala iz potreba da se kultura osloni na narodne mase, da postane njima razumljiva; iz potreba koje su našle svoj najjači izraz u shvatanjima da književnost svoj zadatak ostvaruje samo ako bude svojina širokih masa, a ne uskog kruga ljudi. Stoga je razumljivo što su vidnu ulogu u razvoju književnog jezika odigrali građanski revolucionarni ideolozi, koji čak nisu najbolje ni vladali narodnim jezikom. Ali, oni ne samo da su odlučno istakli potrebu unošenja narodnog jezika u književnost, već su duboko razumevali i potrebu nove književnosti i obeležavali njene zadatke.

Dositelj Obradović je svojim delima afirmirao i novu književnost i jezik kojim je (u tadašnjoj razvojnoj etapi) po svome sadržaju takva književnost jedino mogla biti pisana. Upravo sadržinom svoga dela odredio je smer razvitku književnog jezika, dao sadržajnu osnovu za postojanje i razvoj narodnog jezika u književnoj upotrebi. Posle njega Vuk Karadžić je književnim obelodanjivanjem narodnog jezičkog blaga, usavršavanjem književne upotrebe narodnog jezika, razvijao i dovršavao, u novim uslovima, tu istu ideološku borbu.

3.

Borba za narodni jezik u književnosti samo je jedna strana borbe oko književnog jezika i same književnosti. Suština te borbe ne bi bila u potpunosti razjašnjena, ako se ne bi razotkrile i one druge tendencije, ispoljene u borbama da se rusko-slovenski, a zatim slaveno-ruski jezik održe kao jezik književnosti.

Dositej Obradović nije prekinuo samo sa crkvenim rusko-slovenskim jezikom, već je ustao i protiv svemoći crkvene jerarhije, protiv kaluđera i manastira. Stoga su neki građanski istoričari isticali da bi u svako drugo vreme i u svakoj drugoj zemlji ovakav Dositejev rad bio od velike koristi, ali da to nije mogao biti u apsolutističkoj i ultrakatoličkoj Austriji, jer je agresivna katolička crkva, pomagana svim sredstvima državne vlasti, htela da nametne pravoslavnima uniju. Međutim, činjenica je da ni pojedini građanski istoričari nisu prevideli da je otpor crkvene jerarhije proisticao iz bojazni za sopstvenu klasičnu prevlast, koju su identifikovali s nacionalnim opstankom Srba. Utoliko je neophodnije razrešiti neke protivrečnosti ideološke prirode, zajedno s ekonomsko-društvenim odnosima koji su im bili izvor.

Karakter književnog jezika pre borbi koje su započele krajem XVIII veka, bio je usko vezan za karakter tadašnje srpske književnosti. Književnost je bila neka vrsta crkvene pismenosti, služila je za versku upotrebu, a delila je sudbinu razvoja i uloge crkvene organizacije. Prelaz od srpsko-slovenskog na rusko-slovenski najpre je izvršen pod uticajem crkve, koja je išla za odbranom svojih versko-političkih pozicija; osloncem na rusku crkvu i rusku crkvenu književnost nastojala je da se suprotstavi različitim pokušajima unijačenja Srba, u čemu su austrijske vlasti bile prilično uporne.

Tendencije crkve ka dominantnoj ulozi u kulturnom, pa i književnom životu išle su naporedo s jačanjem njene političke moći u Vojvodini, gde je crkva bila jedini priznati oblik organizovanja srpskog naroda. Prema tome, razumljivo je zahtevanje crkve u sva društvena, politička i kulturna pitanja, i razumljive su njene težnje za održavanjem hegemonističkog položaja i onda kada se javila osnova za uobličavanje novih, građanskih kulturnih težnji, preko novih ekonomsko-društvenih odnosa, novih pravaca političke borbe.

U takvoj situaciji, pojava Dositeja Obradovića i njegovo nastojanje da se narodni jezik uvede u književnost ne može se ocenjivati kao podrška jednoj ili drugoj, pravoslavnoj ili katoličkoj strani u tadašnjim verskim borbama. Ta nastojanja predstavljala su izrazitiji nastavak ranije započete borbe građanstva na kulturnom polju, ujedno i radikalniji izraz njegovih političkih težnji.

Time se, naravno, ne negira činjenica da je dugo vremena narodnosno pitanje u Vojvodini bilo pokriveno verskim, zbog posebne uloge crkve u

životu srpskog naroda, i da je postojala tendencija na austrijskoj strani, da se reformom jezika i naturanjem latinice oslabi uticaj crkve. Prisutna je bila i pretpostavka da će slabljenjem srpske crkvene organizacije oslabiti i politička borba srpskog naroda. Ali, verski pritisak kroz pokušaje administrativnih reformi jezika, tog obeležja narodnosne zajednice pravoslavnog elementa, a time i samouprave srpskog naroda i njegovog jedinstva, mogao je imati veći društveno-politički značaj samo dok je i ukoliko je crkva bila jedina organizacija s pretenzijama čuvara narodnih prava i dok su udarci dolazili od austrijskih vlasti. Početak borbe za narodni jezik u književnosti i novi pravopis, koja je sastavni deo ideoloških tendencija uperenih protiv crkveno-feudalne sprega, ne može se ni na koji način identifikovati s napadom na crkvu koji su vršile austrijske vlasti u cilju obespravljivanja srpskog naroda.

Borba oko književnog jezika bila je sve više borba određenih društvenih slojeva u samom srpskom narodu, za sopstvenu afirmaciju preko sopstvene književnosti, te je njen ishod bio predodređen i objektivnim mogućnostima različitih slojeva u daljem razvoju društvenih i nacionalnih borbi. Ti uslovi, naravno ne pripadaju filološkoj oblasti, ali su se i društvena previranja i nacionalne borbe odražavali u borbama oko književnog jezika. Od odluke čiji će jezik biti književni — jezik povlašćenih slojeva ili jezik narodnih masa — zavisio je u osnovi i pravac formalnog razvitka književnog jezika.

Argumentacija učesnika u borbama oko srpskog književnog jezika — to je argumentacija određenih klasnih ideologija čega tadašnji ideolozi nisu bili baš tako nesvesni, iako su se borili za nešto što su smatrali „prirodnim“. Jer je i takav odnos prema jeziku bio „prirodan“ izraz klasnih interesa. A razvitak književnog jezika kakav će se ostvariti nije bio ništa drugo nego prirodni izraz razvoja građanstva, njegovih društvenih i nacionalnih borbi i pobeda. Što se građanstvo javilo kao pobornik unošenja narodnog jezika u književnost, izraz je istorijske potrebe njegovog savezništva sa narodnim masama u borbi protiv feudalizma i premoći crkve. Ukratko, argumenti ideologa građanske klase mogli su izgledati prirodniji, jer su izražavali društveni razvitak u kome je lomljenje stega feudalnih okova i starih privilegija, zajedno sa razbijanjem mračnjačkih predrasuda, izgledalo jedino prirodno rešenje društvenih, političkih i kulturnih protivrečnosti.

4.

Uporno isticani argumenti crkvenih predstavnika bili su: da se iza težnje za uvođenjem narodnog jezika u književnost krije pokušaj odvajanja srpskog naroda od pravoslavlja, čime bi srpski narod izgubio svoj individualitet i bio prepušten, bez odbrane, austrijskim pokušajima njegovog odnarođavanja. Ali, u novom razvitku odnosa, sve više se ističu argumenti druge, društvene prirode. Podvlači se nepodobnost narodnog jezika da bude sredstvo kulturnog opštenja i izražavanja kulturnih vrednosti i tvorina. Daju se prilično prezrive ocene o sposobnosti masa za politički i kulturni razvitak.

Mitropolit Stratimirović, crkveni glavar, političar i ideolog, izražavao je prilično dosledno svoje stavove o raznim političkim i kulturnim pitanjima. Njegova shvatanja o kulturnoj ne vrednosti narodnih masa logično su povezana s potcenjivanjem njihove sposobnosti za politički razvitak. Stratimirovićevi pogledi i shvatanja možda i ne bi bili tako napadni, da nisu dolazili do izražaja upravo u vreme oblikovanja novih nacionalnih okvira i rasplamsavanja oslobodilačke borbe srpskog naroda koja je, rušenjem turske vladavine, ukazivala na nove perspektive njegovog političkog razvitka.

Otvaranje novih područja istorijskog života srpskog naroda novim procesima društvenog i političkog razvitka, dovelo je u još veći nesklad društvene i političke vidokruge pravoslavlja sa istorijskim tendencijama novog doba. Ni u stvaranju novog političkog stanja u ustaničkoj Srbiji, Stratimirović nije hteo da vidi neku značajniju ulogu narodnih masa. A u svome planu za organizaciju srpske države na tekovinama ustanka, on narodne mase svodi na pasivne objekte nove vladavine, i o njima govori samo toliko koliko je potrebno da obeleži nužna sredstva kojim se mora učvrstiti vlast nad njima.

Sasvim je u duhu te konzervativne, ali prilično agresivne politike, što Stratimirović novu srpsku državu zamišlja kao *feudalnu* kneževinu, za koju se i vladar mora dovesti sa strane. „Republikanska konstitucija“ ne bi mogla biti korisna zbog „grubosti naroda“, pa je njoj pretpostavljena „monarhijska uprava“. Inače, kao ostala svojstva naroda „što pod turskom oblešću živi“, ističu se „prostota“, „glupost“, „krajnja surovost“.

Na isti način na koji je shvatao „političko stanje“ srpskog naroda. Stratimirović je shvatao i njegovo kulturno stanje. Političko oslanjanje na

narodne mase za njega bi svakako značilo prepuštanje stihije prostote, gluposti i krajnje surovosti. A uvođenje narodnog jezika u književnost i reformisanje azbuke, bilo bi unošenje iste anarhije u kulturu.

Stratimirović kao da se nije ni trudio da shvati zašto bi se i kako razvijala kultura u masama. Ali je osetio da građanstvo nije bilo više naročito zainteresovano za održavanje crkvenih privilegija, da se okretalo protiv njih, i priželjkivalo da u svoje ruke uzme političko i kulturno vodstvo naroda. Osetio je da svi slojevi građanstva nemaju tako prezriv stav prema narodnim masama, a da ima i slojeva koji u masama traže podršku za svoju političku borbu. Stoga se trudio da bar kolebljive slojeve građanstva crkva jače uzme pod svoje okrilje. Odatle i jezički kompromis: odstupanje od „slavjanskog“ jezika u svetovnoj književnosti i usvajanje srpskog, ali s tim da je jedna stvar „serbski pisati“, a druga stvar „pisati za prosti narod“. Jedan je srpski jezik „kultiviranih ljudi“, a drugi — jezik „prostih zemljodelcev“.

Bilo je, u neodlučnom građanstvu i njegovim književnim predstavnicima sličnih pogleda. Verovalo se u „graždansko izobraženije“ i želela emancipacija od crkve, ali se s prezirom govorilo o „svinjarima, kozarima i slugama“, pa se nije ni mogao tražiti oslonac u narodu. Izjašnjavao se protiv „slavjanskog“ jezika, jer narod ovaj jezik ne razume; ali, odbijalo se da se piše kao što narod „najprostiji“ govori. Navodno, u svakoj provinciji narod drukčije govori, pa bi i „spisatelji u svakom predelu drugojačije knjige pisali“. Ali, ta razlika govora u pojedinim krajevima nije bila glavni argumenat, — glavna je društvena kvalifikacija „prostog“ naroda. Milovan Vidaković otvoreno postavlja pitanje: „zašto mudri Nemci ne pišu kao što im svinjari i kozari govore?“

Narodni jezik se, dakle, naziva; svinjarski, govedarski, kozarski, ovčarski, prostački — jezik kojim se kod stoke ili u kuhinji (posluge u građanskim kućama) govori. To su uobičajena potcenjivanja narodnog jezika u argumentaciji protiv njegove upotrebe u književnosti. Sve to, ujedno, pokazuje da je pitanje stava prema narodnim masama kao određenom društvenom sloju bilo odlučujuće i za pitanja književnog jezika. Stav prema narodnim masama biće, naravno, odlučujući i za gledišta boraca za uvođenje narodnog jezika u književnost. Ali, ovi su polazili od sasvim drukčijih pretpostavki i navodili drukčije argumente i u pogledu književnosti i u pogledu narodnog jezika.

5.

Narodni jezik mogao je postati književni jezik u uslovima preobrazaja i novog poleta književnosti, ukoliko ta književnost postaje narodna, p. u. za se narodu i narodnim stvaralaštvom oploduje. Razumljivo je, dakle, da u osobenostima istorijskog perioda prelaska iz feudalnog u buržoasko doba, pitanje književnosti i upotrebe narodnog jezika u njoj, sazreva sa razvojem građanske klase i njenog savezništva sa feudalno eksploataisanim masama. Pobornici na odnog jezika u književnosti, istupajući takođe klasno, ne idu za pokušajima ubeđivanja klase „kultiviranih ljudi“ da ona treba da primi narodni jezik. Argumenti su više upućeni narodnim masama, govore u ime njih i za njih bez ikakvih kompromisa, trudeći se da pokrenu te mase u nove borbe.

Borba za narodni jezik u književnosti započinje i razvija se na onoj liniji i sa onim intenzitetom kojim se utiru putevi stvaranja sadržajno nove književnosti, oplodene građanskom racionalističkom, prosvetiteljskom misli. U najrevolucionarnijim stremljenjima, u najradikalnijim formulacijama građanske napredne misli, kultura povlašćenih slojeva negira se kao kultura bezivotne manjine, negira se u ime potrebe većine, naroda, seljačkih masa. Taj obračun je jasan i nedvosmislen.

U predgovoru svome „Slaveno-srbskom magazinu“, Orfelin 1768. godine ističe jezičke reforme novoga doba, napuštanje latinskog jezika „kojega kromje učenih ili u tom osobito učašći se, drugi niko razumeti ne mogao“. Orfelin nalazi ljubitelje znanja i van kruga povlašćenih i obrazovanih, on vidi težnje ljudi za znanjem i sagleđa ulogu književnosti u podizanju toga znanja, a ne samo u „naslaždavanju“ obrazovanih slojeva. Prosvećivanju naroda, kako Orfelin navodi, smetnja je i jezik koji srpska deca po školama, mada gube vrlo mnogo vremena na učenje, ipak valjano ne izuče, pa iz škole izlazi vrlo malo njih koji bi „bez pogreške pravi'no i dobro čitati mogli“. O tome svedoče i zapisi jednog savremenika o vlastitom školovanju: „U klerikalnoj školi naš učitelj nauku nam tumači; ja otvorenih ušiju i usta slušam tumačenje njegovo, a ni jedne reči ne razumem, kao da on francuskim ili kojim drugim meni nepoznatim jezikom govori.“

Dositej Obradović o tome još izrazitije kaže: „Koja je nama korist od jednog jezika koji u celom narodu od deset hiljada jedva jedan kako treba razume... Učeni ljudi treba na prostom

jeziku da pišu i tako malo po malo naviknuće se sav narod misliti i rasuđivati o svakoj stvari.“ Govoreći o jednom piscu, ističe da prekrasno piše „slavjanski“ ali „to nije za Srblje seljane za koje smo mi dužni mnogo starati se i truditi, — zašto je u svakom narodu seljana najviše“.

Ideolozi revolucionarnog građanstva na poseban su način izražavali i svoju povezanost sa rasturanim masama srpskog naroda, čije su jedinstvo sagledavali prelazeći političke granice i okvire uslova propisanih od strane ugnjetača. Karlovačka mitropolija bila je ograničena na povlašćeni sloj koji je vegetirao, rukovođen u političkim i kulturnim pitanjima onim klasnim interesima koji su mu bili obezbeđeni privilegijama unutar Austrije. Zato su respektovane carske granice koje su odeljivale mase srpskog naroda, a nije bilo ni snage ni potrebe da se taj sloj poveže sa narodnim masama pod Turcima.

Za pobornike nacionalno-oslobodilačke borbe srpskog naroda, nisu postojale granice koje treba iz legitimiteta i podaničke lojalnosti poštovati. Ako je sa gledišta povlašćenih slojeva u Vojvodini bilo nepremostivih razlika u položaju i perspektivama razvoja srpskog naroda u različitim krajevima pod austrijskom i turskom vlašću, ideolozi revolucionarnog građanstva su svuda videli feudalno eksploatisane seljačke mase. Ako je mitropolija, težeći za svojom političkom i kulturnom prevlašću, negovala samo kulturu povlašćenog sloja na koji se oslanjala, težeći da za njega veže i neodlučno građanstvo, ideolozi revolucionarnog građanstva računali su na srpske mase ma gde se one, razasute, nalazile, i perspektive kulturnog jedinstva srpskog naroda zasnivali na perspektivama zajedničke oslobodilačke borbe.

Borba za pridobijanje narodnih masa, za neposredno opštenje sa njima, njihovo vaspitavanje, — sve je to radalo nove poglede na kulturne vrednosti, a pre svega nametalo promenu sredstava kulturnog opštenja, — pa i reformu književnog jezika. Predlagane reforme bile su utoliko radikalnije ukoliko je sadržina novih ideja radikalnije odstupala od ideologije privilegisanih slojeva i tražila svoj oslonac u narodnim masama. Pitanje radikalizma u reformama književnog jezika bilo je pitanje radikalizma u građanskoj ideologiji. Stoga se stvarna pobjeda u borbama oko književnog jezika morala izvojevati na frontu ideološke borbe protiv crkve, a društvene protiv feudalizma.

6.

Borba oko književnog jezika javila se u Vojvodini u vreme formiranja srpske nacije, kada se u narodnim masama otkrivala ona snaga koja stvara istoriju (konkretno — koja može srušiti feudalizam), snaga koja može biti i nosilac nove kulture (tj. usvajati ideologiju revolucionarnog građanstva). Prvi nagoveštaji borbe oko književnog jezika došli su u isticanju potrebe prosvetavanja naroda, u književnim manifestima koji su proklamovali stvaranje književnosti namenjene narodu. Kako bi takva književnost, da bi ispunila svoj zadatak, morala biti pisana narodnim jezikom, u toj etapi je borba za narodni jezik u književnosti bila deo borbe za novo shvaćanje književnosti, za njen novi sadržaj, koji bi izražavao ideje građanskog racionalizma. Ta je borba bila na liniji određenih društvenih i političkih perspektiva, koje su omogućavale savezništvo revolucionarne buržoazije i seljačkih masa, ali u toj kulturnoj borbi mase nisu učestvovala, stoga i nije bilo stvarne mogućnosti da se u književnost unese čisti narodni jezik.

Međutim, nije se dugo samo naslućivala snaga narodnih masa i uloga koju mogu da odigraju u društvenom napretku i oslobođenju od nacionalnog ugnjetača. Narodne mase su u Srbiji na delu pokazale kako mogu izvojevati i čuvati nezavisnost. U ustanku 1804. godine potvrdile su se stvaralačke snage masa, iznoseći na videlo i njihovo kulturno stvaralaštvo, a posebno ono, rođeno u razmahu oslobodilačke borbe. U tom burnom, prelomnom vremenu stvarali su se uslovi i za onaj razmah i dokrajčenje borbe za narodni jezik u književnosti, koje je ostvario Vuk Karadžić.

Vukovo delo, čiji je rezultat bio unošenje čistog narodnog jezika u književnost, a time i puna, dosledna reforma književnog jezika, logično se nadovezuje na već postignute pobjede na frontu ideološke borbe oko toga može li jezik ugnjetenih masa da bude književni jezik nacije.

Idejna borba nije bila svuda praćena odgovarajućom praksom. Nije svuda srušena tuđinska vlast, ni privilegije društvenih slojeva, ni feudalizam. Negde je to bilo programsko priželjkivanje, negde neposredno ostvarenje, koje čak nije stizalo programski da se uobliči. Odatle osobene karakteristike pokreta u Vojvodini, gde je srpski narod ostao pod tuđinskom vlašću, i nove karakteristike ostvarenja u onim delovima Srbije u kojima je srpski narod ustankom protiv Turaka započeo stvaranje svoje nove države.

Naravno, ideje o narodnom jeziku u književnosti morale su tražiti drukčiji put u sredini u kojoj je narod bio nosilac borbe za društvene i političke slobode. Tu još nije bilo izdvojenih društvenih slojeva sa formalno potvrđenim privilegijama i posebnom kulturom, koja bi ih odvajala od seljačkih masa. Tu se lakše moglo tražiti koji je to čisti narodni jezik, koji treba da postane osnova književnog jezika. Tu se mogla roditi misao-vodilja Vukove reforme književnog jezika: „piši kao što govoriš“.

Prihvatanje borbe za narodni jezik u književnosti na oslobodilačkim tekovinama ustaničke Srbije, ima osobenost koja znači unošenje stvaralački novog, kao sadržine reforme onoga što se na drugom području, Vojvodini, isticalo kao neophodno. Tamo se najavila težnja za novim uslovima, ovde su se oni ostvarivali.

Vuk Karadžić se ne javlja neposredno kao ideolog buđenja revolucionarnog građanstva, kao što je to bio Dositej. On ne produžuje neposredno ideološku borbu započetu u drugim društvenim i političkim uslovima. Ali se na nju nadovezuje dovodeći je do praktičnih rešenja. Ako se revolucionarno građanstvo javljalo sa proklamacijom narodnog jezika, u smislu naroda kao društvene, političke i nacionalne snage, Vuk se javlja iz narodnih masa da njihovom kulturom i u njihovo ime progovori samim književnim delima. Jezik narodnih masa pokazao se praktično sposoban da uobličava kulturne tekovine, jer je sama narodna kultura morala sačinjavati značajan deo nacionalne kulture koja se radala bez neke druge nasleđene osnove, osim narodne. Vuk narodni jezik afirmiše kroz beleženje narodnih umotvorina: pesama, pripovedaka, poslovice. On ne fiksira samo narodni jezik, već i vrednosti koje je narod svojim jezikom pronosio.

Srbija početkom XIX veka još nije poznavala suprotnosti između narodnih masa i nekih posebnih povlašćenih slojeva, sa drukčijim životom i drukčijom kulturom. Kultura se u nacionalnom smislu tek izgrađivala, i mogla se oslanjati samo na narodne tvorevine. Predstavljajući seljačke mase Srbije, Vuk je morao da vodi polemike sa predstavnicima povlašćenih slojeva Vojvodine i njihovim već ustoličenim shvatanjem kulture. Naslage tuđinske kulture u Vojvodini nije mogao nazvati napretkom srpskog naroda u prosveti, naročito kada je njihovo usvajanje dovelo do odnarođavanja. Prevazilaženje stare kulture bilo je moguće samo novim narodnim stvaralaštvom, a ne pukim podražavanjem tuđinskoj kulturi.

Narodni jezik i narodno stvaralaštvo nisu bili samo snažno sredstvo kulturnog napretka naroda, već i afirmacije srpske nacije.

Međutim, ovde gde je za građansku istoriografiju bila završnica borbi oko književnog jezika, nastaju novi uslovi njenog razvitka, nedovoljno istorijski istraživani i razrešeni. Srbija nije bila pošteđena društvenog diferenciranja i konstituisanja novih društvenih slojeva sa prilično protivrečnim interesima. Nije izostalo ni posebno formulisanje tih interesa, pa ni njihovih protivrečnosti. Stoga će se u društvenom, političkom i kulturnom razvitku kojim se karakteriše nacionalni razvitak, javljati nove klasne protivrečnosti, kao što je i nacionalno formiranje bilo opterećeno osobenim klasnim sukobima.

*

Za razrešavanje bitnih pitanja klasnog karaktera borbe oko srpskog književnog jezika, kao sastavnog dela nacionalnog konstituisanja, postoji dostatno i građe i gledišta, ali za proučavanje klasnog karaktera sadržaja srpske nacionalne kulture u njenom daljem razvitku, kada su se u srpskom društvu razvijale nove klasne protivrečnosti, nema još dovoljno prethodno obavljanih istraživanja.* Međutim tema i problemi se produžuju, i sa gledišta razvoja jezika i književnosti vredne su pažnje neke uočljive činjenice. Naime, u Srbiji je za nekoliko decenija slomljen otpor protiv Vukovih reformi, a na očito njegovog pravopisa, i kao da se konačno slavila pobeda narodnog jezika u književnosti. S formalne strane to je tačno, ali se i ovde otkriva osobenost buržoaskog usvajanja tekovina progressa: formalno prihvatanje, kada stvari izgube svoj suštinski značaj.

Društvene i političke aspiracije i ideološke tendencije srpske buržoazije iz druge polovine XIX veka nisu bile one iste, iz vremena antifeudalne i oslobodilačke borbe kroz koju se buržoazija konstituisala. Revolucionarne tendencije koje su se razvijale u masama bile su oslonac i njene borbe, — odatle i radikalizam u buržoaskim pogledima na kulturne vrednosti i sredstva kulturnog izraza. Ali, sa novim protivrečnostima,

*) Problematika i argumentacija koje su osnova za analizu i ocenu klasnog karaktera borbe oko srpskog književnog jezika, navedeni su i iscrpnije obrađeni u ranijim piščevim raspravama, posebno u raspravi „Društveno-političke tendencije u borbama oko srpskog književnog jezika“ (*Pitanja savremenog književnog jezika*, Sarajevo, 1950, knj. I, sv. 2 i 1951, knj. II, sv. 1) i studiji „Pogledi Vuka Karadžića na nacionalno-oslobodilačku borbu srpskog naroda i stvaranje srpske države“ (*Istorijsko-pravni zbornik*, sv. 2, Sarajevo, 1949).

sa društvenim i političkim odvajanjem od narodnih masa, buržoazija se mogla i kulturno izdvajati. Stoga produžetak klasnih tendencija u kulturnom stvaralaštvu i pogledima na kulturu dobija nove sadržaje, oblike i dimenzije.

Ranije, vodila se borba za uvođenje narodnog jezika u književnost zbog novog karaktera same te književnosti, zbog sadržaja koji je novu književnost vezivao sa klasnim bićem narodnih masa i potrebama revolucionarnih društvenih promena. Sredinom XIX veka konačno narodni jezik (i novi pravopis) dobija i zvaničnu sankciju, ali započinje nova borba. Buržoaski sadržaj se udaljio u toj meri od interesa narodnih masa, da se sada, posle borbe za uvođenje narodnog jezika u književnost, vodi nova borba za unošenje savremenih društvenih, političkih i kulturnih sadržaja u tu „narodnu“ književnost borba za afirmaciju novih perspektiva i progresivne sadržine daljeg nacionalnog razvitka.

